

PERSTEKST

IDEEËNWEDSTRIJD 'RENAAT BRAEM 1910-2010'

De stadsbouwmeester van Antwerpen, Woonhaven, het Vlaams Architectuurinstituut (VAi) en het Centrum voor Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa) organiseerden in het najaar van 2009 de ideeënwedstrijd 'Renaat Braem 1910-2010'. Deze staat in het kader van een hele reeks activiteiten rond Renaat Braem in 2010.

Deze wedstrijd spitte zich toe op de stookplaats en directeurswoning van de sociale woonwijk op het Antwerpse Kiel van architect Renaat Braem (1910-2001). Aan de hand van ontwerpend onderzoek willen de initiatiefnemers het debat aanwakkeren over dit waardevol patrimonium. Braem geldt immers als één van de belangrijkste figuren uit de Belgische architectuur. Honderd jaar na zijn geboorte blijft hij verrassen met zijn eigenzinnig en nog steeds actueel oeuvre, dat evenwel steeds meer onder druk komt te staan. Zijn sociaal geïnspireerde architectuur van het Kiel behoort internationaal tot één van de meest vooruitstrevende projecten uit het naoorlogse modernisme.

De opdracht voor de ontwerpwedstrijd bestond eruit om een visie uit te werken voor de toekomstige omgang met de directeurswoning en stookplaats in de sociale woonwijk van Renaat Braem op het Kiel. De huidige eigenaar, de sociale huisvestingsmaatschappij Woonhaven, wil aan deze twee gebouwen een nieuwe geschikte functie toekennen die de architectuurhistorische waarde van de site en van de gebouwen in stand houdt, maar tevens een hedendaagse component geeft. De toekomstige functie van de directeurswoning en stookplaats is niet nader bepaald en maakte deel uit van de opdracht. De uitwerking van de visie kon zich op uiteenlopende schaalniveaus bevinden: het kon gaan over een beperkte ruimtelijke ingreep, over een deel of het geheel van het gebouw of de relatie van het gebouw met de omgeving. De invalshoek was vrij te kiezen: interieur, architectuur, stedenbouw, cultuurhistorie, sociale wetenschappen, beeldende kunsten,....

De opdracht verwachtte als resultaat een uitgewerkt voorstel dat respect voor de erfgoedwaarde koppelde aan hedendaagse ingrepen om zo de betekenis van de plek, van de woonwijk en van het oeuvre van Braem te versterken. Een actueel idee dat met gepast respect en een gedurfde dosis 'nieuw' het debat rond het architectuurpatrimonium van de jaren 1950-1960 kan voeden.

37 bureaus uit binnen – en buitenland stelden zich in november 2009 kandidaat met de meest diverse en creatieve voorstellen. Uit deze voorstellen weerhield de beoordelingscommissie 5 kandidaten die vervolgens hun voorstel moesten verfijnen. De beoordelingscommissie bestond uit een gevarieerde groep samengesteld uit de stadsbouwmeester Kristiaan Borret, de directeur bouw van Woonhaven Rudy Cle, de directeur van het VAi Katrien Vandermarliere, Jo Braeken als dé Braem-kenner van het VIOE, architect Sander Nelissen van DOCOMOMO, kunstenaar Aglaia Conrad en architect Luc Deleu. Op 22 april 2010 presenteerden de volgende vijf bureaus hun voorstellen aan de beoordelingscommissie:

ISO Architectenbureau ism Erik Dhont landschapsarchitect

ISO Architectenbureau ism Erik Dhont landschapsarchitect voorziet een kinderopvang in de stookplaats en wil hiermee een concrete en haalbare oplossing voor hergebruik aangeven. De ontwerpers baseerden zich op de grote nood aan kinderopvangvoorzieningen in steden zoals Antwerpen. Dit geldt ook voor de wijk van het Kiel.

De woning en de stookplaats werden door de tijd heen aangetast door toevoegingen die de oorspronkelijke transparantie verstoren. Het uitgangspunt van het nieuwe ontwerp is dan ook om die doorzichten in ere te herstellen. Tussen de stookruimte en de directeurswoning worden de toevoegingen verwijderd en vervangen door een glazen volume die fungeert als inkomhal.

Voor de herinrichting werd het oeuvre van Braem onderzocht waarbij de kleuterschool aan het Sint-Jansplein in Antwerpen als inspiratie diende. Hierbij spelen licht en kleur een belangrijke rol om een omgeving te scheppen die rijk is aan beleving. De drie leefgroepen worden van elkaar gescheiden door logische inpassing in de voormalige infrastructuur en nieuwe architecturale ingrepen. Intiemere ruimtes

voor baby 's zitten in de voormalige woning, grotere speelruimtes in de stookplaats. Het gaat niet om een restauratie van de oorspronkelijke architectuur, maar om aanpassingen in de geest van Braem. Vormgeving en ruimtelijkheid bewaren de oorspronkelijke sfeer. Ook het kleurenpalet refereert aan de kleurenwaaier van Le Corbusier.

Het ontwerp wil het contact tussen de gebouwen en de publieke ruimte herstellen en intensifiëren door middel van specifieke ingrepen van de landschapsontwerper. Erik Dhont onderzocht hoe ontwerpers uit de jaren '50- '60 dachten over de publieke ruimte en tuinaanleg. Publieke ruimte werd meestal beperkt tot grasvlaktes met hier en daar een berk. Dhont wil verder gaan en de tuin opladen met een hoge belevingskwaliteit door diverse bloemen te laten bloeien in de verschillende seizoenen. Ook de boomaanplantingen hebben een educatieve waarde: bloesems en vruchten moeten aanzetten tot visuele prikkels en participatie. Ook de waterpartij wil men herstellen. Aan de achterkant van het gebouw, in de schaduw stelt hij een tuin met varens voor.

Robbe Van Caimere & Birgit Cleppe

Robbe Van Caimere & Birgit Cleppe deden een ludiek voorstel dat tegelijk een positieve aanklacht is tegen de vervuiling van het milieu. Ze leggen een verband tussen twee idealen in het discours van Braem: enerzijds de idee van de compacte stad en anderzijds het ecologische gedachtegoed. De stookruimte was vroeger een grote vervuiler in de wijk. Het project wil de materiële of architecturale restant behouden, herstellen en een hedendaagse ecologische functie geven. Tegelijk wil het programma voor een nieuwe publieke impuls zorgen in de wijk. De stookruimte wordt een biologisch zuiveringsstation voor het afvalwater van de wijk. Het behoudt zijn functie als vitrine van de tentoongestelde techniek en als 'machine'-ruimte, net zoals dat onderaan in de woonblokken nog is. De planten en waterpartijen van het zuiveringsstation maken de hal insgelijk tot een openbare wintertuin. De directeurswoning wordt op de grote hal aangetakt en huisvest een tuinsalon. Daarnaast wil het team de publieke buitenruimte reanimeren door een herinterpretatie van de weloude volkstuinten. Ze noemen het 'lijnstad'-tuintjes en geven aan de bewoners elk een stuk tuin. In de directeurswoning wordt een uitleendienst voor zaai- en tuingerief voorzien. Dit voorstel, tezelfdertijd heel ernstig en speels, wil Braems gedachtegoed herinterpreteren en het verlies van collectieve uitrustingen in de wijk bekritisieren.

Biq stadsontwerp

In het oorspronkelijke voorstel treedt Biq stadsontwerp op als stadsdokter en stelt de diagnose dat restauratie van de monumenten geen herwaardering van het ziellose maaiveld inhoudt. Via een methodiek van bewonersbevraging wilde het team de publieke ruimte van de binnentuin activeren en betrokkenheid stimuleren tussen bewoners en het Kiel. In een tweede fase kiezen zij voor een breder kader en stellen zij de toekomst van het gehele monument aan de kaak. Zij schrijven een manifest voor het Kiel dat doorspekt is met hun eigen ervaring in de reconversie van collectieve woningbouw uit de jaren '50 en '60. In hun manifest proclameren zij de architectonische waarde van het Kiel en maken zij onderscheid tussen de essentiële waarden en de triviale. De stookplaats is volgens hen triviaal te noemen en enkel een goede aanleiding geeft dit gebouw nog enige toekomstwaarde. Sloop is hier dus niet uitgesloten. In een tweede punt erkennen zij maatschappelijke veranderingen als bron voor ontwikkeling. Deze stelling staat haaks op de drang naar consolidatie, die de monumentenzorg zo genegen is en wil inspelen op praktische noden en behoeften of maatschappelijke tendensen. Vervolgens voeren zij een pleidooi voor een stevige verankering van het Kiel in haar stedenbouwkundige context. Een duidelijke begrenzing en leesbaarheid van het ensemble, de oorspronkelijke transparantie van het maaiveld en de aanhechting van het Kiel op het omringend stratenpatroon willen het Kiel herdefiniëren als een stedelijk project. De erg realistische houding van het team uit zich ten volle wanneer zij het collectieve ideaal van weleer als passé erkennen en de burgerlijke, anonieme en alledaagse wooncultuur naar voren schuiven. Al het toegevoegde programma dient deze realiteit te respecteren. In dit opzicht komen zij terug op hun stelling van de eerste fase en is het dynamiseren van het maaiveld een vruchteloze doelstelling en is de binnentuin te accepteren als louter 'kijkgroen'.

1: 1 Architecture

1: 1 Architecture gaat bewust voorbij aan de vraag voor een nieuwe programmatische invulling van de stookplaats. Het gebouw als oorspronkelijk hart van de wijk heeft haar functie in de wijk verloren, maar

niet haar 'ziel'. Het programma is immers ondergeschikt aan de architectonische waarde van het gebouw. Het team wil daarentegen bewijzen dat het gebouw door de juiste ingrepen nog een 100 jaar kan voortleven. Dit is enkel mogelijk door te snijden in het uiterlijk en niet in de 'ziel'. Het genereren van de juiste ingrepen is enkel mogelijk door de 'ziel' van het gebouw te verkennen. Daarom kruipt het team in de huid van Braem om de ontwerpkeuzes en de architectonische ruimte te ervaren zoals Braem dat deed. Deze analyses of beter het zich verplaatsen in de tijd en geest van Braem vindt haar neerslag in een boek 'Kroniek van een aangekondigde verrijzenis'. In samenwerking met architectuurcriticus Benjamin Eggermont en vormgever Catapult doen zij verslag over het denken van Braem aan de hand van briefwisseling met Le Corbusier en zijn eigen schrijfsels. De lezer wordt meegevoerd en de grens tussen het bestaande en de nieuwe voorstellen vervaagt. De analyse van het gebouw heeft dermate inzicht opgeleverd in het spel van lijnen, volumes, vlakken, perspectieven en de ruimtelijke ervaring dat de voorstellen het herschikken zijn van deze elementen op een deconstructivistische wijze.

1:1 Architecture geeft een ontwerpmethodiek aan gebaseerd op de architecturale logica van het gebouw. Het gebouw is verworden tot een sculptuur die het publiek bezoeken kan. Het gebouw is hersteld in haar architecturale waarde, het is bruikbaar gemaakt voor een publieke functie die zich ooit zal aandienen.

Marco Henssen & Laura Weeber

Marco Henssen & Laura Weeber laten Renaat Braem de hoofdrol spelen in een fotoroman waar het idee van duurzaamheid wordt geïmplementeerd in de wijk. De oude stookplaats herneemt haar aloude functie als hart van de wijk Kiel en verruimt haar centraliteit naar de omringende buurten. De stookruimte krijgt een meervoudig programma als generator van energie voor de sociale wijk en als onderzoeks- en opleidingscentrum voor vernieuwende technieken gebaseerd op duurzaamheid. De nieuwe stookplaats wil tevens een maatschappelijke rol opnemen als publieke trekpleister en letterlijk als 'vitrine' voor de experimenten, wil de buurt betrekken bij het centrum en jongeren uit de nabijheid te werk stellen. De eigenlijke restauratie van het gebouw gaat uit van een volledig herstel. Aangezien het bouwwerk niet meer voldoet aan hedendaagse eisen, zal het principe van 'a box in a box' worden toegepast. Op de schoorsteen zal een eco-meter het verbruik van de wijk aangeven. Rond de schoorsteen zal een nieuwe trap slingeren die toegang verleent tot een nieuw modelappartement en een experimentele daktuin. De stookplaats wordt opnieuw wat ze altijd geweest is: een collectief stuk techniek voor de wijk.

Conclusies

De stad Antwerpen organiseert talrijke architectuurwedstrijden met een duidelijke vraag onder de vorm van een programma van eisen. In die wedstrijden krijgen we een antwoord van de architecten en wegen we af wat het beste antwoord is op de vraag. Dat is de dagdagelijkse werkwijze.

In het geval van deze ideeënwedstrijd was daarentegen de vraag open en waren de antwoorden vrij. Dit heeft mogelijkheden bloot gelegd en evenveel nieuwe vragen opgeroepen zoals het een ideeënwedstrijd betaamt. Een ideeënwedstrijd moet niet perse pasklare oplossingen leveren, maar wel doen nadenken.

Zo was er de op het eerste gezicht ontluisterende boodschap dat je het oorspronkelijk plan van Renaat Braem misschien enkel in zijn essenties moet bewaren om het een nieuw leven te kunnen geven. Moet het patrimonium wel enkel voor de doelgroep van de sociale huisvesting bestemd blijven? Is de directeurswoning/stookplaats wel cruciaal in het ontwerp van Braem? Maar dan was er het tegengestelde standpunt dat de erfgoedwaarde buiten kijf staat en dat mits enkele ingrepen het monument zowel goed bruikbaar als architecturaal opgewaardeerd kan worden. Een geschikt hergebruik: daarop moet je geduldig wachten tot het zich aandient. In een wijk als die van het Kiel, is bedachtzame omgang met het erfgoed vereist, maar is het dan ook weer niet nodig een stolp over de site plaatsen. Niet alles is 'waardevol' en waar echt noodzaak is voor hedendaags gebruik, moeten aanpassingen kunnen.

Een andere conclusie gaat over de technische voorzieningen die Braem als collectief opgevat had en bovendien architecturaal uitgespeeld had (de glazen schachten met leidingen). Het lijkt wel of we lange tijd die gemeenschapsreflex verloren hadden ten voordele van afzonderlijke en eigen technische uitrustingen (bvb. elke flat een verwarmingsketel). Deze wedstrijd plaatst dat idee opnieuw op de

agenda, in een hedendaagse ecologische vorm. Iets om mee te nemen, niet alleen voor het Kiel maar ook voor andere stadsontwikkelingsprojecten in Antwerpen.

Niet iedereen is het er altijd mee eens, maar architecten inzetten om het programma te helpen definiëren is een interessante zaak. Zij vertrekken van de basiseigenschappen van de architectuur van het gebouw en houden het zo in ere.

